

Valamikor a 19. század utolsó harmadában, vagy a 20. elején, de biztosan a kiegyezés után egy vidéki gimnáziumban tett látogatást a tankerületi felügyelő. Németóra volt, szigorú kérdésekkel érdeklődött a nagyhatalmú vendég, ám nem jutott szinte semmire. „Tanár úr! – mondta a reglama szerinti beosztottjának, ezek a gyerekek egyáltalán nem tudnak németül.” „Nem is fognak, amíg én itt leszek!” – húzta ki magát a felettébb hazafias – engesztelhetetlenül 48-as – tanár nagy öntudattal, de hogy lett-e folytatása a diskurzusnak, arról nem szól a história.

Egy másik emlék szerint, amikor *A száműzött Rákóczit* össztűz fogadta, akadtak olyan felhorgadt – a könyvet aligha látott, de a hírét hallott – atyafiak, akik kutyáikat a harmincéves, a pályája elején álló, de rögvest hírnévre vergődött történeusről nevezték el, s pokolra kívánták azt az embert, aki a „nagyságos fejedelem”, no meg vele együtt a minap – majd’ húsz éve! – holtában hazatért „magyarok Mózese”, Kossuth apánk nevét, emlékét így meggyalázza.

Szó mi szó, hatalmas szellemi perpatvar volt ez a századelőn. Létezett – öt éve már – a *Nyugat*, izmosodott a polgári radikalizmus, amelynek némely képviselője is Szekfű Gyula könyve mellé állt azon melegében, aztán eltelt hat-nyolc esztendő – egy világháborúval, meg az ország összeomlásával közben –, s akiknek *A száműzött Rákóczi* tetszett, a *Három nemzedéket* már alighanem máglyára küldték volna a legszívesebben. Mert az utóbbi kötet egy rendkívül magas szinten előadott históriai múlt-vízió volt akkor, s nem volt – szaktörténeti értelemben – mindenben „igaza” ugyan, ám a koncepció a történelem folytonosságtudatát őrzők számára megejtően hihetően mutatta be az utóbbi évszázad magyar „hanyatlástörténetét”. Így aztán – akarta, nem akarta a szerző – könyve az új rend egyik szellemi fundamentumává – amolyan kötelező olvasmánnyá – lett kivédhetetlenül. Szekfű Gyula a Horthy-kor vezető történésze, a *Napkelet* munkatársaként, majd a *Magyar Szemle* szerkesztőjeként, a máig jó szívvel olvasható hatalmas szintézis (a *Hóman-Szekfű*) egyik, a Mátyás uralkodásának kezdetétől való rész szerzőjeként a

N. Pál József 67

ESZMÉNYEK JEGYÉ- BEN, A FILOLÓGIA BÜVÖLETÉBEN

Monostori Imre: *Szekfű Gyula
a változó időkben. Életmű -
fogadtatás - utókor,*

1913–2016

kor szemléletének alakítója lett, s ez a kép – követség Moszkvában ide vagy oda – az 1945 utáni historiográfiai értékelésre is rávetült, a hetvenes-nyolcvanas esztendőig biztosan.

68 Monostori Imre munkája egyedi könyv. Sokat gondolkoztam, de hozzá hasonlítható alkotást nemigen tudnék említeni. Nem életrajzi, nem historiográfiai, nem recepciótörténeti monográfia ez, mégis mindegyik valamiképp. Mert aki e közel hatszáz lapos, nagyalakú kötetet figyelmesen elolvassa (gyanítom: alapos előismeretek szükségesek hozzá!), az Szekfű életét, pályáját, s a hozzá való tudományos, eszmei, ideológiai-politikai viszony változásait is részletesen megismerheti a kezdetektől a munka befejezésének pillanatáig – még 2017-es kiadványra való hivatkozás is akad a szövegben! –, ami több mint évszázados história immár. Tudományos, vagy szemléleti bravúrnak nevezem ezt inkább, nem tudom, de azt igen, hogy e határokon táncoló – avagy „határsértések” sorát elkövető – produkció olyan szellemi élményt ad, ami nagyon hiányzik nekünk, ha nemigen óhajtunk tudni e hiányról, akkor is. Ez a könyv a veszni látszó „nagy történet” megírásának a lehetőségébe vetett hitet csempészi vissza valamiképp.

Szekfű Gyula ebben az értelmezésben, mint ahogy a valóságban is, „tizenkilencedik századi” látásmódtól és ethosztól determinált lélek volt, akárcsak tudóstársa, Horváth János. Nem értékítélet, nem minősítés ez, ténymegállapítás csupán. Nyitott volt intellektuális értelemben, több nyelven tájékozódó, rendkívül olvasott, nagy műveltségű koponya, ám a liberális-radikális, az ész kultuszának bűvöletében élő „haladás-elvet” nem osztotta sem 1918–20 előtt, sem utána, de a látszólagos pályaforduló ellenére, még – ezt gyanítom – 1945-öt követően sem. A biztonságot adó, sugalló, „jól kipróbált” eszmények megtartásában, azoknak megfontolt reformjában hitt, világképét a 19. századi tapasztalaton nevelkedett látás határozta meg. „Egész-elvű” szemlélet volt ez, gyökeresen magyar nemzeti – és nemzeti célú – bázison, amit a szellemi-művészi modernség és a „progresszió” jelenségei nem bonthattak meg igazán. Szekfű, bár szakmai, módszertani tekintetben nagyon is újítónak tetszett a századelőn, a „minden egész eltörött” adys jajszavára igencsak gyanakodva nézett, ahogy a *Nyugat*, vagy a polgári radikális *Huszadik Század* igénybejelentésére is. Valójában az „ezer év” tudata ideáljának folytathatóságában, új, lehetséges módozatának kialakíthatóságában gondolkodott, így míg kora romantizáló, nyilvánvalóan ásatagnak tartott történeti-szereptudati illúzióival engesztelhetetlenül szemben állt, az eszményekben való élés ideáját nem adta fel, s történetírói hozzáállását is ez vezérelte jól kivehetően.

Monostori könyve azért is egyedi, mert nem ennek az életműnek és változó megítélésének a „széjjeldekonstruálásával” bajlódik, ahogy az szinte

elvárt mostanában, hanem nyíltan vállalja a „nagy történet” elmondásának kísérletét, a szekfűi korpusz törvényszerűségének megfelelően. Mit szólnak munkájához az „igazi” történészek, nem tudom, ám azt, hogy a szerző irodalomtörténész eredetileg, még a kötet javára is válhat, ki merem jelenteni. Persze nem úgy irodalmár, ahogy e szakmában manapság szokásos annak lenni, esztétikai, poétikai, narratológiai stb. problémákkal nemigen foglalkozott soha, amit több évtizede művel, az eszmetörténethez, a művelődéstörténethez, vagy a sorsunkról való gondolkozás történetéhez áll közelebb talán – igen sokszor irodalmi művek bázisán. Németh László életművének a kutatójaként a legismertebb – s efféle minőségében róla a legtöbbet tudó szakember, ez biztos –, de vele kapcsolatban sem a regények, drámák szövegszerű sajátosságai, hanem az életút eszme- és sorstörténeti összetevői foglalkoztatják elsősorban. Németh meg Szekfű legnagyobb szellemi ellenfelének számított egy időben – a történész is annak tartotta-e az író, nem tudom, de szerintem nem –, a vele kapcsolatos cédulák, adatok évtizedek óta gyűltek tehát, a tapasztalatok összegzésének kísérletéhez már ez is elég lehetett. Egy szemlélet – a Németh László-i szemlélet – értelmezői elkötelezettségének intellektuális és morális „ellenpróbája” is lehetett (volna) ez a mű ezek szerint, ám jóval több lett ennél. Tudtam, hogy készül, részeket is olvashattam belőle több helyen, de a Kortárs Kiadónál megjelent *Közelítések* című gyűjtemény méretűre gondoltam csupán. Amivé lett, megdöbbenett, mert a szorgalomnak, a teljességre való törekvésnek ezt a fokát – szégyellem, de így van –, még a példás filológiai igényességéről, fegyelmezettségéről ismert Monostori Imréről sem tudtam elképzelni.

Ami – nekem – bámulatos. Mintha világképe „másik felét” írná meg a Németh László-féle felfogáshoz többször tanúsítottan közel álló, de – akárcsak Szekfű, az ellenpólus – híven katolikus szakember úgy, hogy hitével és intellektuális identitásával soha sem kerül szembe. Tán azért nem, mert – dokumentumok ezreit szemlélve is – az embert, az embert vezérlő szándékokat, törekvéseket akarja megérteni elsősorban, s nem saját – nyilván Németh László által is alakított – felfogásához, mint előfeltevéshez alakítja az anyagot mindenáron. S ez az a pillanat, amikor a genesisében irodalomtörténeti szemlélet a segítségére lesz. Egy eszmetörténettel foglalkozó irodalmár olyan, a száraz tényeken „túlmutató” összefüggés-gyanúkra hívhatja fel a figyelmet ugyanis, amit a szaktörténész nemigen tehet meg. A történész tényekben, dokumentumokban, forrásokban gondolkodhat csupán, mondandóját – jó esetben – ezeknek összegyűjtése, forráskritikai összevetése, elemzése nyomán bonthatja ki, sugallnia, sejtetnie nem szabad, ha van szituáltsága, szemléleti elkötelezettsége

– rendszerint van, Szekfűnek is volt –, akkor sem! A történész a forrásokból kihozható történetet – ítélkezésként – nem „gondolhatja tovább”, ha nincs kielégítő válasza valamire, be kell vallania, hogy ennyire jutott. Az irodalmár-gyökerű historikus ennél „szabadabb” lehet, az adott, elmondani vágyott história emocionális, egzisztenciális – dokumentumokkal pontosan soha sem igazolható – háttéréről, összefüggéseiről is érvényesen beszélhet akár, ám mindazt, amit tesz, a szigorú értelemben vett szaktörténetírással soha sem szabad összekevernie.

Nos, Monostori Imre nem keveri össze. Nem gondolja, hogy e könyvvel szakmabeli történésszé lett volna visszavonhatatlanul, még csak hódoló elismerésekre sem óhajtozik, ahogy Németh László melletti másik mestere, a diszciplínák között, az óvénél sokkal szélesebb körökben való ide-oda járkálásáról közismert Vekerdí László sem óhajtozott soha. Jut eszembe, Vekerdí beszámolóját, „recenzióját” – ha tehetném – igencsak szívesen olvasnám e könyvről, bár arról, miről beszélne a vélhetően terjedelmes szöveg, semmi kétségem nincs. „Égnek emelné” a maga kavargóan zseniális, ám mindig lényegre törő modorában, s kijelentené: ha valaki normális ember normális könyvet akar olvasni sorsunk utóbbi száz évéről, ezt a monumentális dolgozatot bármikor nyugodtan előveheti.

A munka nemcsak a historikus művét, de az egykor volt ember alkatát is elemzi, bemutatja nekünk, s ami „mellékterméknek” indult valaha – harminc éve? – az egy századnyi eszme- és gondolkodástörténet tanúsítványává lett mára, s Monostori fölfogásáról, értékszemléletéről való vallomás is, s ez az összetett szándék az eredetileg irodalmár szerző „szerencséje” alighanem. Mert hőse és ő „rokon lelkek” lehetnek-lehetnek, a világ, mint rendezett csoda lehetősége ideájának vállalásában egészen biztosan, amiről csak a már emlegetett tizenkilencedik századi lélekkel lehet vallomást tenni persze. Szekfű Gyula sem volt szaktörténész a későbbi reglamák szerint ugyanis, noha e diszciplína követelményeinek is tökéletesen megfelelt. „Minden idők legnagyobb magyar historikusaként” szokás amolyan közmegegyezészerű udvariassággal emlegetni őt, amivel egyetértek, ugyanakkor elmondható, hogy – első könyve, a *Serviensek és familiárisok* (1912) kivételével – minden híres munkája esszé a szó Németh László-i értelmében. Azt, hogy az esszében a téma csak egy nagyobb tét csatateré, épp ő – Németh – jelentette ki a nagy ellenfélről 1940-ben írt kicsi könyve első oldalán, s ebbéli elgondolását az egész addigi szekfűi életművön kérlelhetetlen kritikával végig is toltá aztán. Egy „kurucos” szemlélet számára könnyen azonosítható, ugyanakkor a saját fölfogásához minden ízében hozzáigazított tárgyalási pozíció volt az íróé akkor, s mint intellektuális-morális ítélet – önkörében – minden szegmensében érvényesnek tetsző. Miben nem volt igaza Némethnek mégsem, ezt könyörtelenül elősorolja Monostori, miközben a szekfűi és a Németh László-i, amúgy

nagyon eltérő világ szerkezetének struktúrájára – s annak hasonlóságára – is fény derül. Arra, hogy e két – különböző eszmei gyökerű, indíttatású, pozíciójú és eltérő észjárású – ember „üdv történeti alapú” gondolkodása, szereptudata, és a szellemi folyamatokat befolyásolni kívánó szándéka a mélyben nagyon is összeért. Mindketten hatni akartak a korukra (és 71 nem csak valamely tudományos problémát „megoldani!”), hitték, hogy az írói, a történeti szó nem lehet falra hányt borsó csupán, lelkük és közösségük „üdvét” a szakmai (és írói) sikereknél is fontosabbnak vélték egész életükben. S csalódottan, eszményeik vereségének tudatában haltak meg mind a ketten. Szekfű Gyula korábban, egy feloldhatatlan sorsképlet szorításában, magányosan, Németh László két évtizeddel később, látszólag megbecsülve, „népszerű” szerzőként, de mégis csüggedten. Szakmájukat, hivatásukat nem önmagában létezőként – és valami „tudományos versenypályaként”, ahogy ma szokásos – képzelték el, „nagyobb ügy” érdekében beszélő esszéisták voltak ők bizony javíthatatlanul. Szekfű a történetírás felől – Némethénél jóval nagyobb szaktudással persze! –, Németh meg a „szellemi organizátor” remélt szerepe felől – Szekfűénél jóval nagyobb agyi kapacitással és kitekintéssel –, eltérő módszerrel, alkattal, felfogással, de összevethető-összehozható emberi és nemzeti szándékokkal.

S ez az a szándék, amit Monostori e könyve – meg a korábbiak tanúságtétele! – révén összehozott. Ezt a sok száz oldalt csak ennek tudomásulvételével és ennek fénytörésében érdemes elolvasni! Mert nem a vagy-vagy intellektuális-erkölcsi választáskényszeréről, hanem egy összetett folyamat rendkívül gazdag filológiai bázison való rekonstrukciójáról van szó itt, no meg egy gondolkodásmód, egy emberi, alkati tragikum – morális-tudósi – felmutatásáról, aminek a tanulsága ma is a sorsunkba vághat.

Mivel is indít a szaktörténeti babérokra nem pályázó, ám a történettudomány illetékességét bevallottan is túllépő szerző? Azzal, hogy „saját lapjában”, a tatabányai *Új Forrás*ban 1984-ben megjelent Nagy Endre-dolgozatot idézi nagy nyomattal. Ama rövid – a maga korában vélhetően alig észrevett – tanulmány arról beszélt még a Szekfű-centenárium kapcsán, hogy minden jelentős életműnek kell, hogy legyen központi eszmei magva, vagy – mondjuk – tőkesúlya, amit, ha felismerünk, „az életmű teljes koherenciáját” is megérthetjük. Nagy Endre – az ifjú, még nem marxista Lukács György és Lucien Goldmann után – a „világlátás” fogalmát használja erre, egy olyan – a világlátás meghatározta – értékvonatkoztatást, amelynek látószögében a vizsgált anyag, téma szerkezete megvilágosodik, értelmet nyer, elrendeződik, s még az egymásnak látszólag ellentmondó részletek is egybehangolódnak. Eme világlátás maximumát a

nagy művészeti alkotások – esetleg a filozófiák – érhetik csak el, de egy történelmi vagy irodalomtörténelmi mű – gondoljunk Horváth Jánoséra, bár ezt már én mondom – sem esélytelen erre ezek szerint. Mert ha világlátását öntörvényű módon működteti a szerző, akkor műve hallatlan koherenciával, műalkotás-szerűen él, s mint ilyen, „szakmailag” alig-alig, legfeljebb egy hasonló erejű és öntörvényű világlátás felől nézvést lesz „cáfolható”. (Ilyen lehetett Németh Lászlóé is nyilvánvalóan!)

Nos, ki vitatná, hogy Szekfű Gyula legismertebb munkái – s most nem a *Magyar történet* három és fél kötetére gondolok az ötből elsősorban – ilyen „műalkotás-szerű”, már-már „esztétikai” érvényű produktumok, s nemcsak azért, mert a szerző káprázatosan tudott írni is. Akár *A száműzött Rákóczi*, *A magyar állam életrajzát*, a *Három nemzedéket*, a *Bethlen Gábor*-könyvet, vagy a *Forradalom utánt* nézzük, olyan, szerkezetileg körbezárt, különböző korban, témában született, de ugyanazon világlátás vezérelte dolgotat látunk, ami csak a legjobb művészeti alkotásoknak sajátja. Igaza van-e Szekfűnek a könyvekben, szaktörténelmi viták tárgya lehet – az is volt, s az máig! –, ám hogy e viták vehemensebb felének (és e viták nagy része mindig „vehemens” volt!) folytonosan világnézeti, szóval „világlátási” eltérések, szembenállások voltak – máig is azok? – a vezérlői, efelől kétségünk ne legyen! (S ezeket a vitákat is mind-mind végigköveti s értelmezi Monostori!)

Szekfű Gyula élete és műve az eltérő világlátások szálkeresztjében létezett, állt – vagy nem állt – jöt önmagáért, lett vita tárgya 1913-tól 2016-ig, hogy a könyv időhatárait írjam ide én is –, s hogy folytonosan – így vagy úgy – elítélés, magasztalás, szóval polémia tárgya lehetett-lehet, nos, ez épp az emlegetett szabott „világlátás” s annak művekben megszólaló következménye létezésének a tanúsága nekem. Szekfű a világképformáló történészek közé tartozott, meglehet, ebben volt javíthatatlanul tizenkilencedik századi, ahogy a nála nemzedékkel ifjabb, hozzá hasonlóan világképformáló szándékú Németh László is tizenkilencedik századi volt valamiképp. Ő már a huszadik század összes ellentmondását készen kapva, Ady nyomán – s leghívebb „tanítványaként” –, de ugyanannak a morális késztetésnek és készenlétnek a körébe zárta, ami mégis a végtelent – s az egyetlen lehetséges utat – jelentette a számukra egyben.

Szekfűt nemcsak a tudományos előmenetel foglalkoztatta tehát, de hatni akart olvasóira, tanítványaira, történetpolitikai értelemben is – a szerző az esszéit történetpolitikai tanulmányoknak nevezi következetesen –, s a magyar történelemről való diskurzus egyik leginkább karakteres formáját hagyta reánk. Olyan elbeszélsmódot, ahol a történelemről való szó és a jelenről való ítélet karöltve jár, lévén, hogy a históriáról és a jelenkorról valló embert ugyanaz a látószög határozza meg. Így aztán Szekfű Gyuláról beszélni is egy világlátásról szóló vallomás/ítélet lesz szinte, ha mégoly rengeteg,

ügynevezett szakmai érvet hozunk elő, akkor is, s ezt éppen ennek az élet-útnak – s a tágabb témának – a filológiai fegyellemmel összehordott „vég-eredménye” – szóval Monostori Imre könyvének egésze – tanúsíthatja leginkább.

Ennek a világlátásnak a keresztény, közelebbről a katolikus 73 morál és életszemlélet volt a fókuszában, aminek „filozófiai és morális készítetési eszményre tárgulva [a szerző kiemelése – N. P. J.] munkásságának valamennyi korszakában meghatározó erővel vannak jelen.” Ezt a világlátást – már az 1910-es Anatole France-esszé erről vallott – a szkeptikusan racionális személyiség-összetevő színezte, a személyiség egészséges kibontakozását, s a közjönak a katolikus természetjogban magától értetődő szolgálatát ebben a szellemi-gondolati erőterben látta érvényesnek. Ehhez az eszményhez mérte – és találta könnyűnek – az ész kultuszára, mint mindenek felett valóra tekintő francia típusú liberalizmust s majd a náciizmust egyaránt. Ennek a világlátásnak, magatartásnak lett mintája – már a *Három nemzedék* első nagy fejezetében is – Széchenyi István, ehhez a szellemi tartáshoz még egy aforizmákat, bölcs mondatokat közreadó útmutatót is összeszerkesztett 1921-ben (*Széchenyi igéi*), a katolikus történetírás megerősítését, befolyásának növekedését is szorgalmazva ugyanakkor.

Eszmények vezérelte történetírás lett hát Szekfűé, ahogy a második fejezet címe mondja, s a megélhető „egész” feltételezésének bizalmán nyugodhatott. A Szent István-i állameszményt – saját korának problémáit is érzékelve – már *A magyar állam életrajzában* (1917) is valamiféle örök idolként látta, ahol – keleti eredetére emlékezve – „nyugati néppé” lett a magyar. A török hódoltsággal a „keleti” és a „nyugati” rész közti összeköttetés szerinte – szemléletileg is! – megszakadt, így nem csoda, hogy a 18. század Habsburg berendezkedésében nem a függetlenség hiányát, hanem a méltányolható kiegyezés, a nemzeti fejlődés újjászervezésének esélyét, s egy szűkítő szemlélet meghaladásának alkalmát látta. Így nézett az 1867-es kiegyezésre is 1848/49 után, s midőn *A száműzött Rákóczi*nak a romantizáló függetlenségi illúziókat bíráló sorait rőtta, szintén ez a meggyőződés deter- minálta a szerzőt.

A magyar lét- és önszemléletet – talán – máig fogva tartó, a történelmünkhöz való viszonyunkat is meghatározó kuruc-labanc megosztottság Szekfűt a „labanc” térfélre tolja általában. Így tette *A száműzött Rákóczi* recepciójának igen nagy része, Rugonfalvi Kiss István, amikor a *Bethlen Gábor* (1929) ellenkönyvét írta meg, így Németh László, a népiek történelemszemlélete, s ennek törmelékes – a kommunista ideológia alá szorított, sokban Révai Józsefet is folytató – öröksége is, a kurucos-szabadságharcos

hagyományokat a hetvenes évek értelmiségi polémiaiban a „szocialista hazafisággal” feldúsítani igyekezett Király István tollán például. Monostori könyvének egyik szakmai bravúrja, hogy Németh László-kutatóként a „kuruc” szemlélethez – talán – közelebb állva is a folyamat egészét értelmezve

74 próbál meg túllépni ezen a feloldhatatlannak tetsző – s alighanem valóban feloldhatatlan – dichotómián. Szekfű vallomása e tárgyban – mondjuk a *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* (1916) című könyvtől fogva – persze egyértelműek. Ő, világlátásának és történelmi szereptudatának megfelelően mindig az „egészre” tekintett. Szintézisre, ha tetszik, se kuruc, se labanc nem akart lenni, még Meineckére, a német egység leírását adott történész példájára is hivatkozott. Az egyoldalú szemléletet próbálta háttérbe tolni csupán, nem vagy-vagyokban gondolkodott, hitte, hogy a magyar önszemléletben – és a történetírásban – sem a „csak” kuruc, sem a „csak” labanc felfogás nem lehet mértékadóvá. Az általa „kismagyar” nevezett, Bethlen Gábor-os vagy kurucos függetlenségi álláspontot nem a „nagy-magyar” – ellenfelei által habsburgiánusnak, vagy labancnak látott – szemlélet oppozíciójaként, hanem annak részeként fogta fel. Nem vagy-vagy – mondom többször –, hanem rész-egész viszonyban gondolkodott, ahol a rész az egész alkotóeleme, amit normává emelni nem ildomos, ahogy a „nagy-magyar” egész sem taposhatja el – s még csak feleslegessé sem teheti! – a „kismagyar” részt. Más kérdés, hogy bármennyire hangsúlyozta szándékát, ezzel az óhatatlanul értékviszonyt sugalló fogalom párral és egyértelmű „választásával” a szembenállást rögzítette és emelte „magasabb szintre”. Így a megosztottságot – bármennyire akarta – ő sem tudta feloldani végül, sőt, teszem hozzá, kiteljesítette, s újabb fogalom párral bővítette csupán.

Nos, Monostori Imre könyvei – nem csak ez, a Szekfűről szóló, de a többi is általában – ennek a szellemi megosztottságnak a formáit és természetét járják körül talán a leghiggadtabban – és a legszókimondóbb módon! – magyar nyelvterületen, olyan meghaladási kísérletet is bemutatva, ajánlva ezzel, ami reménytelen ugyan a meglátásom szerint, ám a reá való igény sohasem föladható. Hogy a katolikus hitből fakad-e ez a morális és tudósi szándék, s hogy – ebben! – egy húron pendülnek-e kötetének hőisével ott a mélyben, nem firtatom tovább.

Bár munkásságát az 1920 utáni jelen – nem kritikátlan! – szolgálatába állította egyértelműen, s a korszak reformkonzervatív értelmiségének nagy-ágyúja volt, nem vagyok képes „kurzustörténésznek” látni Szekfűt, ahogy történetírásunk 1945 utáni fejezete elég hosszú ideig láttatta őt. A hetvenes évektől tisztulni látszott a levegő körülötte, s az oldódás az 1983-as centenáriuskor szinte áttörést is hozott. Emlékszem a budapesti bölcsészkar konferenciájának egy pillanatára, ahogy Glatz Ferenc lendületes, akkor rehabilitáló hevületűnek tetsző előadása közben a már nyolcvan körüli Andics

Erzsébet dülva-fúlva kivonult, de arra is, hogy az újabb értelmezések azzal igyekeztek mentetetni Szekfűt, hogy 1945 után a „demokratikus Magyarország” szolgálatához tért meg valahogy. (Jellemző, hogy a *Forradalom után* című, 1947-es könyvét adták ki először újra, ugyanebben az évben.)

Azt, hogy moszkvai követ, tehát az országot „kézhez vett” nagyhatalom szolgáltatója lett lényegében, szinte lehetetlen volt normálisan értelmezni persze. A történet konkrét folyamatát példásan mondja el a szerző – Moszkvából azt kérték, hogy a jelölt ne legyen kommunista, s ne legyen zsidó, sőt a nevet is pontosan megjelölték! –, de hogy e „váltás” még ma is érthetetlennek tetszik sokak számára, elhiszem. Kovács Imre feljegyzése szerint kérdésére: „mi ez, professzor úr?”, ezt válaszolta halálán 1946 karácsonján: „ez egy újabb török hódoltság, s addig fog tartani, amíg a Szovjetunió”. Jól látott a historikus? Tökéletesen jól, ha a történelmi tapasztalatainkra nézünk, de marad a kérdés: ezt az újabb, lényegében az egész világlátásával szemben álló fordulatot miért fogadta el – s aktív szereplőként legitímálta a nevével – Szekfű Gyula mégis. Még egy Lenin-brosúra megírására is hajlandó volt 1947 elején – megdöbbenve olvastam egy mosonmagyaróvári barátom édesapjának könyvtárában, 1991-ben talán –, később meg éppen ő, a katolikus történetírás szorgalmazója Mindszenty Józseffel szemben foglalt állást, s ott volt Esztergomban annak a delegációnak a szószólójaként, ami a hercegprímást a kommunista hatalom elismerésére, az együttműködésre szólította fel 1948. december 8-án. Kodály Zoltán – az egykori Eötvös Collegium-beli társ – a radiótort támasztotta közben, amíg a történetész a szovjetunióbeli vallásszabadságról győzködte a bíborost. Mindszentyt aztán előre megfontolt koncepció szerint tartóztatták le jó két hét múlva, az esztendő karácsonján, Kodály és Szekfű – a korábbi korszak elitjének tagjaiként – pedig viszonylagos nyugalomban élhettek tovább. Vélem, Szekfű világképe s hite, hogy a magyarságra vonatkozó egykori víziója érvényes lehet, 1945-tel összeomlott, s minden, ami ezután következett, a törmelékeknek az új világhoz való illesztési kísérlete lehetett csupán.

Ő, Kodály és Horváth János, a három kiemelkedő konzervatív értelmiségi képesek voltak természetes averziójukon felülemelkedni az új hatalommal szemben. Közülük Szekfű, mint a jelentős történészek általában, politikus alkat is volt, így munkái, a *Forradalom utántól* utolsó írásáig, *Az értelmiség átállása a felszabadulás idején* (1955) címűig az illúziók, a vágyálmok visszaszorítása érdekében is születtek, akárcsak – nagyon máshogy és nagyon más körülmények között – *A száműzött Rákóczi* is annak idején. A *Forradalom után* – a Szovjetuniót túldicsérve persze – oly szókimondással írta le, hogy Ázsia elért bennünket és semmiféle Kelet és Nyugat

Új Forrás 2019/3 – N. Pál Úzsef: Események jegyében, a filológia hűvöletében – Monostori Imre: Szekfű Gyula a változó időkben. Életmű – fogadtatás – utókor, 1913–2016

közötti hintapolitikáról vagy híd-szerepről nem álmodozhatunk ezután (legalábbis, amíg a Szovjetunió létezik, tehetnénk hozzá), hogy ma már sokkal inkább tűnik a realitásokkal való számvetésnek, mint árulásnak, netán értelmiségi páforgulásnak.

76 Kövessenek meg, de – a gyászos Mindszenty-történet ide vagy oda – megkockáztatom, tán még a katolikus világlátásából fakadt, kiegyezésre, kompromisszumra, belső megbékélésre (a befolyásolhatatlan dolgokkal való megbékélésre) valló magatartásának maradéka is vezérelte őt élete utolsó évtizedében, ám lehetséges ezeknek az esztendőknak más olvasata is.

A szerző „felgyorsult morális kopásról” beszél, a negyedik nagy rész egyik alfejezetének pedig egyenesen a „Morális válság: a hatalom védelmének keresése” címet adta. Szekfű Gyula 1949. szeptember 20-án, a Rajk-per előestéjén megdöbbenését és felháborodását fejezte ki az országot veszélybe sodró tervek miatt, s öröme is egyben, hogy e tervek megghiúsultak. Mindezt mint „rég, tisztelő híve”, a Rákosi Mátyásnak szóló levélben írta le, noha nehezen hihető, hogy ne tudta volna, a perbeni vádak koholmányok. Itt már – ahogy Monostori mondja – a várható halálos ítéletben való bűnrészességet is felajánlotta, illetve vállalta lényegében. S írt 1952 március elején is, a híres-hírhedt hatvanadik születésnapra, immár „elvtársnak” szólítva Rákosit, egy hódoló, mindenért köszönetet mondó, alázatos üdvözetet, amit közölt is a *Magyar Nemzet*, Palmiro Togliatti, Dolores Ibárruri és Anna Seghers táviratával együtt. Ez már a nyavalyáktól gyötört, akkor hatvankilenc éves, de kedélyében, életakaratóban nyilván sokkal öregebb ember végső morális önfeladásának, vagy összeomlásának tetszik nekem. Lehet, úgy érezte, mivel „élni hagyták” végül, muszáj ezt megtennie – Kodály is ott volt az operaházi díszelőadás legelső sorának sarkában az első titkár ünnepén, s aligha volt lehetősége elkerülni ezt. Ám, hogy a köszöntő túlságosan szolgalelkűre sikerült (gondoljunk Illyés Gyula a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című díszkötetbe írt emlékezésének bravúros eleganciájára), állítani merem. A betegségek szorítása hozta letargia volt-e ennek a szaggatott, Szekfűhöz mérten stílusosan is gyarló levélnek a hátterében, nem tudható pontosan, talán igen, de más is esetleg, ami a történész jellemének, habitusának egész életében a része lehetett, s 1945, főleg 1948 után, meg az öregség és a reménytelenség reátörésével „radikálisabb” léthelyzetbe került. Tekintélyelvű ember volt – mondják, tanárként is kimért, szikár és távolságtartó –, aki elvárta, de meg is adta a tisztelet formai elemeit, az utóbbit fölös mértékben is alighanem. Egyetlen humoros, könnyed, pláne önironikus gesztust nem tudok elképzelni vele kapcsolatban. Egészen biztosan szeretett a tekintélyeknek megfelelni, akár Bethlen Istvánról, akár Klebelsberg Kunóról, Serédi Jusztiniánról, akár egyéb magas méltóságról volt szó, ahogy a szerző írta egy levélben nekem.

S nagyon szerette – *A száműzött Rákóczi*t követő durva támadásoktól kezdve valószínűsíthetően – biztonságban, „védelemnek” tudni magát. Habitusának ez a „szelete” 1945-tel aligha módosult, abban meg, hogy a történelmi jelenre is folytonosan figyelő – de a történelmet nem a jelen gondjait a múltba visszavetítve elemző – szakemberként pontosan tudta, mit jelent a Szovjetunió szomszédsága – le is írta az 1947-es könyvben! –, egészen biztosak lehetünk. Az ember elment 1955-ben, csendesen, amolyan fél-múlt jelenségként és keserűen, így gondolom, döbbenetes hagyatéka, életének, művének tanulsága viszont itt maradt nekünk. Mintha a magyar történiáról és e történiá lehetőségeiről, zegzugosságáról is vallana az egész valamiképp, az utóéletével együtt, valamiről, ami még a „nagy történetek” hitével élő világban fogantatott, s ami e teljesség újraíratóságának lehetőségében, átélhetőségében is makacsul hinni akart, amikor már nemigen mutatkozott esély hinni benne, akkor is, de leginkább csak mosoly tárgya lehet ma már. S mindehhez az „ember” története is hozzátartozott. 77

Monostori Imre bámulatos filológiai teljesítménye és higgadt, empatikus elemzői erényei mellett ezt az embert is megtalálta és megmutatta nekünk. Egy alighanem fölöttébb esendő, intellektuálisan rendkívül igényes, de kissé hiú, a befolyás esélyét s a biztonságot igénylő nagy történészről írt, aki hitte, hogy dolgaival nemcsak tudományos babérokra tör, de hazájának is segíthet talán. Hiszem, a szerző nem lett se a téma megföllebbezhetetlen szakértőjévé, se „céhbeli” történésszé ezzel a könyvvel, ám olyan munkát adott, ami annak, akit Szekfű Gyula élete, műve, s történelmünk jó évszázadnyi ideje valóban érdekel, megkerülhetetlen lesz ezután. Jól van, Imre, jól csináltad, mondaná Vekerdi Laci bácsi – s én ebben az egyetlen dologban végképp biztos vagyok! (*Pannónia Könyvek, Pécs, 2017*)